

POGOVOR Zgodovinarka Nadja Terčon, avtorica knjige Sava in Jolanda

Prvi slovenski in jugoslovanski pomorščakinji, izšolani in vkrcani na trgovske ladje

Sava Kaluža in Jolanda Gruden sta v prvih povojnih letih v Piranu obiskovali novoustanovljeno Slovensko pomorsko trgovsko akademijo (SPTA). Na območju nekdanje Jugoslavije sta bili prvi ženski, ki sta vstopili v moški svet pomorskega poklica. O njiju pripoveduje knjiga *Sava in Jolanda*, ki jo je napisala zgodovinarka Nadja Terčon. Delo je izdal Pomorski muzej "Sergej Mašera" iz Pirana. Avtorica je prijazno odgovorila na zastavljena vprašanja.

Bi predstavili glavne značilnosti življenjskih zgodb Jolande in Save? Zakaj sta pomenljivi?

Sava in Jolanda sta bili prvi slovenski in jugoslovanski pomorščakinji, ki sta bili izšolani in vkrcani na trgovske ladje. Obe sta prišli s postojnske gimnazije in obe sta bili vpisani na navtično smer. Gre za ženski, ki sta se šolali in službovali v izrazito moškem okolju. Njunjo šolanje in službovanje imata začetniški značaj, a sta bili kasneje zgled marsikateremu dekletu, ki se je odločilo vpisati na pomorsko šolo. Poklic pomorščaka (pomorščakinje) je bil ženskam dostopen šele po drugi svetovni vojni. Zato lahko poudarimo, da sta slovensko pomorsko povojno zgodovino pomagali ustvarjati tudi ženski, ki sta potrebovali veliko poguma in modrosti. Obe sta bili z morjem in pomorstvom ter ladjami povezani večji del svojega življenja, toda vsaka na svoj način. Obe sta se šolali v specifičnih razmerah v prvi generaciji prve slovenske pomorske šole. Obe dekleti sta bili postavni, ena plavalaska in druga temnolaska. Že z vpisom na moško pomorsko šolo sta postali zanimivi za družbeno oblast in njeno prepričanje, da lahko tudi nežno dekle opravlja vsa najtežja fizična dela, ki so do tedaj veljala izključno za moška. Zato sta že med poukom v šoli, še bolj pa na prvem šolskem potovanju po Jadranu, bili magnet za novinarje in časopisne fotografe. Dekleti sta bili senzacija za prebivalce v mestih, kjer se je ladja ustavljala. Njuni fotografiji sta bili večkrat objavljeni v več slovenskih, jugoslovanskih in ameriških časopisih. Ko sta skupaj pluli na ladji Hrvatska, sta bili namreč navzoči ob prvem natovarjanju ameriške dobrodelne pomoči Jugoslaviji v prehrani in zato predstavljeni v ameriškem časopisu.

Zanimivo je, da sta bili dekleti tesno povezani s tistim delom Primorske, ki je po vojni ostal izven matice

... Velja. Jolanda je bila rojena in je odrasčala v Nabrežini in tja se je, čeprav je živela na

Reki, vedno rada vračala. Sava pa je bila iz Postojne, rojena v Ilirski Bistrici, kasneje je živela v Luciji. Njen brat Boris je bil rojen v Trstu. Iz Trsta, od Svetega Ivana, iz znane slovenske učiteljske družine Trobec, je namreč prihajala Savina mama Stanislava. Savin oče Rudolf, odvetnik, pa je celo življenje svojo prakso opravljal med Trstom in Postojno. Njuna odločitev za šolanje v slovenskem jeziku na SPTA je bila posledica predvojnega šolanja v italijanščini, saj se primorski otroci zaradi fašizma niso mogli šolati v maternem jeziku. Bili sta emancipirani dekleti. Izhajali sta iz družin, ki sta jima lahko zagotavljali vso moralno in ekonomsko podporo. Obe sta pridobivali osnovne pomorske izkušnje na ladjah Jugolinije, bili zaposleni v pomorskih podjetjih in agencijah, ena na Reki, druga v Trstu, potem pa se je njuna pot začela razlikovati. Jolanda se je poročila in postala pomorščakova žena, Sava pa je odšla v Anglijo delat in študirat. Po vrnitvi v domovino pa se je ponovno zaposlila na manjših potniških ladjah Obalne plovbe, nazadnje pa še na ladji Bled. S pomorstvom je bila povezana vso delovno dobo. Obe pa sta prekinili sanje o plovbi, ko so se jima rodile hčerke.

Katere vire ste uporabili pri raziskovalnem delu?

Vsebina knjige je naslonjena na izjemno bogato osebno, arhivsko in muzejsko gradivo v različnih oblikah (pisno dokumentarno gradivo, fotografije, zapisi ustnih pripovedi, časopisni članki) ter bogato strokovno literaturo. Poleg zbiranja, urejanja, branja in analize osebne gradiva obeh pomorščakinj, ki ga hranijo njune hčerke, sem pregledala veliko arhivskega gradiva in pridobila veliko podatkov o času, obdobju in razmerah ter ljudeh, ki so prikazani v knjigi.

Zapisali ste, da je bila pot uveljavitve žensk v pomorstvu dolga in vijugasta. Katere so bile ovire?

Danes je povsem običajno, da opravljajo ženske na potniških ladjah določene poklice splošne službe, še vedno pa jih je malo med navtiliki in strojniki. Pri teh poklicih, ki so bili od nekdaj rezervirani za moške, se morajo še vedno dokazovati in izbirati med poklicnim in zasebnim življenjem. A nekoč je bilo drugače. Morje je od nekdaj privlačilo ljudi. Povezava žensk z morjem je skozi preteklost znana v največji meri v vlogi življenjskih sopotnic pomorščakov, njihovih mater ali hčera, oziroma potnic na potniških ladjah.

Ženske so tudi igrale pomembno vlogo v zgodovini pomorstva, ki pa je doslej večinoma ostala neopažena. Bile so med drugim piratke, mornarke, pomorščakinje, pomorske častnice, ladijske potnice, znanstvenice in

svetilničarke. Na ladjah je potekalo težko fizično delo, ki ga ženske že zaradi same fizionomije niso mogle opravljati. So se pa med znanstveniki, ki so med ladijskimi potovanji opravljali raziskave, znašle tudi znanstvenice. Poleg povsem realnih razmer so ženskam na ladjo preprečevali tudi številni stereotipi. Velike spremembe so se začele po obeh velikih svetovnih vojnah. Zgodovinarka Marta Verginella pravi, da je zaposlovanje žensk v moških poklicih, tudi na ladjah, bila pogostejša praksa takrat, ko je primanjkovalo moške delovne sile. Ko pa se je stanje normaliziralo, so navadno na teh mestih izgubile službo prav ženske. Obdobje, v katerem sta se Sava in Jolanda šolali in pluli, je bilo obdobje takoj po vojni, ko se je država postavljala na noge in je bil položaj žensk popolnoma drugačen kot prej in tudi potem. Z vidika in pozicije tistih žensk, ki so se odpravljale na to pot, je bilo pomorstvo zanimivo. Ženske so verjele, da lahko od tega živijo, da lahko živijo tudi v tipično moških poklicih. In kljub takim prepričanjem so bile še vedno izpostavljene različnemu nadzoru, ki je "skrbel" za čast deklet in žensk ter preprečeval njihovo izobraževanje in zaposlovanje. Na ladjah tako, da je moški pomorski vrh pripravil in sprejel odlok – uredbo o prepovedi zaposlovanja žensk na ladjah. Konec leta 1952 sta se obe izkrcali in prenehali pluti na ladjah Jugolinije.

Kakšne so današnje razmere? Ali so ženske poklicno enakopravne v pomorstvu moškim?

Danes je stanje v primerjavi s preteklostjo neprimerljivo boljše. Različnih izbir za ženske je veliko več, veliko manj je

dijaki SPTA. Odgovor je dal že daljnega l. 1963 Lojze Maruško, ki je zapisal: "Iz Kranjčevega Prekmurja, iz Prežihove Koroške, iz vinorodne Štajerske, črnih trboveljskih revirjev, sončne Bele krajine, iz gostoljubne Dolenjske in na

videz vase zaprte Gorenjske, iz dežele dobrovoljnih Kraševcev in iz vseh krajev Slovenije." A to ni nič novega. O tem govorijo mnoge zbirke našega Pomorskega muzeja, ki predstavljajo številne pomorščake, ki so prihajali s celine. Tako tistih v vojaških kot v trgovskih mornaricah različnih držav, pod katere je v različnih zgodovinskih obdobjih spadalo slovensko nacionalno ozemlje. Med slovenskimi mladeniči je bilo takrat veliko zlasti zanimanje za vojno mornarico, saj je vojaški poklic prinašal ugled in redno delo.

Na primer Sergej Mašera, narodni heroj, po katerem se imenuje naš muzej, je bil rojen v Gorici. Tudi o njem sem napisala knjigo z naslovom Gorelo je morje.

V skupnem projektu z ZRC SAZU smo sodelovali pri pisanju in pripravi knjige Tvorci slovenske pomorske identitete. Predstavili smo Marcela Blažino, ladijskega modelarja iz Isole, ki je v naše kraje prišel iz Sesljana, Vižovelj. Notranjci so se naslonili na Reko, večina na Trst. V Trstu je bil eden prvih slovenskih ladjarjev Janez Kalister iz Slavine pri Postojni, na Reki pa njegov nečak Josip Gorup plemeniti Slavinjski. Govorimo tudi o delavcih v ladjedelnicah v Trstu, Tržiču in na Reki, o prevozih lesa iz slovenskih gozdov za gradnjo ladij. O tem, kako so vsi ti "celinci" ustvarjali slovensko pomorstvo, pa sem pisala v svoji obširni knjigi Usidrali smo se na morje!.

Bi predstavili zgodovino slovenske pomorske šole?

Slovenski pomorščaki se vse do 1. marca 1947 niso šolali v maternem jeziku. Zanimanje dela Slovencev za morje in pomorstvo traja že od začetka 18. stoletja. Potreba po ustanovitvi pomorskih šol v naših deželah se je

pokazala kmalu potem, ko je Karel VI. leta 1717 razglasil svobodno plovbo po Jadranu, leta 1719 pa Trst in Reko za svobodni pristanišči. Slovenski pomorščaki so se šolali v več državah, a z maternim jezikom so se prvič srečali šele leta 1947. Poklic pomorščaka je bil dokaj vabljev in je v obdobju intenzivnega razvoja pomorstva zagotavljal zaposlitev in dobro življenje. Poklic pomorščaka, častnika trgovske ali vojne mornarice, je bil v preteklosti zelo spoštovan in družbeno vrednoten. Med obema vojnoma je veliko slovenskih fantov s celinskega območja odhajalo v vojaške in trgovske pomorske šole in se potem zaposlilo na vojaških ladjah.

Ob koncu druge svetovne vojne, ko se je Slovenija borila za dostop do morja, so ustanovitev slovenske pomorske šole razumeli kot možnost, da se Slovenci uveljavimo kot pomorski narod. Pripravljali so se na kasnejšo vzpostavitev slovenskega pomorstva in mu z izobraževanjem kadrov pripravljali dobre temelje. Ko je cona B STO februarja 1947 prišla pod nadzor Jugoslavije, se je uresničila zamisel o slovenski pomorski šoli. V koprski Žusterni oziroma v Semedeli je začela delovati prva slovenska pomorska šola z imenom Slovenska pomorska trgovska akademija. Zaradi slabih razmer se je kmalu preselila v Piran.

Ali ste morla zaslediti podatke o številu mladih, ki so po vojni s Tržaškega in Goriškega odšli na študij pomorstva čez mejo?

Med šolajočimi je bilo vse do leta 1954 precej fantov in eno dekle iz slovenskih obmorsko-kraških krajev, drugi pa so prihajali iz bližnje okolice, širše Primorske, pa tudi iz drugih celinskih krajev Slovenije. Vsi, ki so prihajali iz slovenskih krajev v cono A STO, so bili slovenske narodnosti. Prva generacija dijakov je večinoma prišla iz postojnske gimnazije. Kasneje pa so dijake iskali po celi Primorski in drugih krajih Slovenije. Način pridobivanja dijakov je potekal tudi prek časopisnih oglasov oziroma obvestil ter člankov. Poleg Jolande Gruden je bil v njeni generaciji Jordan Zahar in drugi, kasneje Bruno Volpi Lisjak in Franco Cossutta, oba danes najbolj poznana kot ustanovitelja in promotorja Ribiškega muzeja v Križu. V knjigi, čeprav sta v ospredju ženski, se lahko prepoznajo tudi njuni sošolci, sodelavci in drugi, ki so bili tako ali drugače udeleženi z njima v šolskem in prvem zaposlitvenem času ter bili priča tistemu prvemu povojnemu obdobju.

Matej Caharija